

برآورد ظرفیت خمس در رفع فقر در ایران طی سال‌های ۸۹-۸۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۲/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۱/۱۵

محمد مهدی عسگری*

سحر نیازخانی**

چکیده

در تحقیق حاضر با در نظر گرفتن خمس به عنوان یکی از منابع تأمین بودجه دولت اسلامی، در صدد اثبات این ادعا برآمدیم که پرداخت خمس از طرف مردم و مصرف بهینه آن به وسیله مسئولان در اقتصاد ایران گامی مهم در جهت ریشه کن کردن مسأله فقر در جامعه خواهد بود. در ابتدا فلسفه وضع خمس (کاهش فقر) را از منظر آیات و روایات مورد بررسی قرار داده و دیدگاه فقهای شیعه و سنی را درباره موارد تعلق خمس مورد بحث قرار دادیم و نظریه امام خمینی (ره) مبنی بر حق الاماره بودن خمس - حاکم اسلامی در هر زمان حق جمع آوری خمس را دارد - را پیش فرض تحقیق قرار دادیم. سپس به محاسبه خمس بالقوه پرداختیم، به دلیل وجود برخی محدودیت‌ها در استفاده از مهم‌ترین روش‌های تخمین خمس (مدل‌های کلان اقتصادی، سری زمانی، شبیه سازی خرد)، به محاسبه حجم خمس بالقوه با روش تحلیل آماری، با استفاده از آمار سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۹ پرداختیم.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که خمس توانایی رفع بخش عمده‌ای از فقر در ایران را دارد. با در نظر گرفتن دهک پنجم درآمدی به عنوان متوسط جامعه، منابع لازم و درصد کفایت درآمد خمس از این منابع را برای رساندن خانوارهای زیر متوسط جامعه به سطح دهک پنجم، برآورد کرده و به این نتیجه رسیدیم که درآمد خمس سال‌های ۸۷-۸۵ تمامی منابع لازم را پوشش داده و در مابقی سال‌ها بیش از ۷۰ درصد منابع لازم را پوشش داده است و این موضوع کفایت قابل توجه خمس برای رفع فقر را نشان می‌دهد.

واژگان کلیدی: خمس، اقتصاد اسلامی، فقر، خط فقر، مالیات‌های اسلامی

m.askari@isu.ac.ir

* دانشیار دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد، دانشگاه امام صادق (ع)

** دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد اسلامی دانشگاه علوم اقتصادی (نویسنده مسئول) sahar.niazkhani@yao.com

مقدمه

نص صریح قرآن کریم و روایات ائمه علیه السلام دلالت بر آن دارند که خداوند خمس را صرفاً برای رفع فقر در جامعه و تامین حداقل معیشت خانوارها وضع کرده است. عوامل متعددی بر کاهش فقر موثر هستند. در تحقیق حاضر صرفاً تاثیر خمس بالقوه به عنوان یک منبع در اختیار حکومت مورد بررسی قرار گرفته است. با در نظر گرفتن این فرض که تمام خمس، همچنین سهم سادات، حق العماره بوده و طبق نظر امام خمینی باید در اختیار حاکم مسلمین قرار گیرد، خمس بالقوه طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۹ با استفاده از روش تحلیل آماری مورد تخمین قرار گرفته و منابع لازم برای کاهش فقر و امکان رفع فقر را مورد آزمون قرار گرفته است.

نظر فقهای شیعه این است که خمس در غنائم، معادن، گنج، غوص، درآمد کسب، زمینی که ذمی از مسلمان بخرد و مال مخلوط به حرام واجب گردیده است. علمای اهل سنت، در اصل وجوب و تشریح با فقهای شیعه هماهنگی دارند، ولی آنان، خمس را ویژه غنائم جنگی می‌دانند. از بین هفت گزینه تعلق خمس، تنها دو مورد آن یعنی خمس ارباح مکاسب و خمس معادن هستند که اولاً دارای ارزش بالایی هستند و ثانیاً قابل محاسبه هستند و سایر انواع خمس مانند خمس غواصی، گنج و امثال ذلک ناچیز و در برخی از موارد غیرقابل محاسبه هستند.

تأمین بودن حداقل‌های معیشتی خانواده، یکی از اصول مهمی است که در اسلام به شدت بر آن تأکید شده است و حکومت اسلامی موظف است که افراد را در این مسأله یاری نماید. از یکسو حکومت اسلامی وظیفه دارد که فضای جامعه را به گونه‌ای آماده سازد که افراد بتوانند با ورود به فضای کسب و کار سالم، نیازهای معیشتی خود را تامین کنند و از سوی دیگر وظیفه دارد کسانی را که از تأمین حداقل‌های معیشتی خود در مانده‌اند یاری نماید.

بدین منظور درآمد بالقوه خمس طی سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۸۹ مورد محاسبه قرار داده ایم. با این استدلال که متوسط جامعه را دهک پنجم تشکیل می‌دهد، منابع لازم را برای اینکه دهک‌های اول، دوم، سوم و چهارم را به سطح زندگی دهک پنجم برسانیم، مورد محاسبه قرار داده و تاثیر آن برای رسانیدن به سطح زندگی متوسط مورد بررسی قرار دادیم. محاسبات صورت گرفته حاکی از آن است که خمس توانایی بسیار زیادی برای رفع فقر در ایران دارد.

۱. پیشینه تحقیق در ایران

در این بخش برخی از مطالعات صورت گرفته در خصوص خمس را به طور اجمالی مرور می‌کنیم:

کیاالحسینی (۱۳۷۷) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود تحت عنوان زکات در قرآن و برآورد تابع آن در ایران، پس از بررسی فقهی و نظری خمس در اسلام، به محاسبه و برآورد خمس حاصل از ارباح مکاسب پرداخته است. او در تحقیق خود، از دو روش خرد و کلان استفاده کرده و نشان داده است که روش‌های خرد و کلان نتایج مشابهی داشته‌اند. این تحقیق برای یک دوره ۱۰ ساله (از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵) انجام شده است.

کیاالحسینی (۱۳۷۸) در مطالعه‌ای با جمع‌آوری اطلاعات مربوط به بودجه خانوار برای دهک‌های گوناگون درآمدی خانوارهای شهری در فاصله زمانی ۱۳۸۴-۱۳۶۱ با روش پنل دیتا چگونگی اثرگذاری عوامل مؤثر بر هزینه‌های مذهبی دهک‌های درآمدی خانوار شهری ایران را مورد بررسی قرار داده و ضمن تعیین مقدار ضریب هر یک از عوامل، کشش درآمدی را نیز محاسبه کرده است. در آن تحقیق نشان داده شده است که در درآمد خانوار، بعد خانوار، دوران جنگ تأثیر مثبتی بر پرداخت خمس داشته است و تورم تأثیر منفی بر آن می‌گذارد. در دوران جنگ تابع پرداخت هزینه‌های مذهبی به سمت بالا منتقل شده است.

کیاالحسینی (۱۳۸۰) در مقاله «برآورد خمس ارباح مکاسب به عنوان یکی از منابع مالی اسلامی تأمین اجتماعی» پس از بررسی فقهی و نظری خمس در اسلام، به محاسبه و برآورد خمس حاصل از ارباح مکاسب می‌پردازد. ایشان با روش مدل‌سازی خرد و با استفاده از داده‌های حساب‌های ملی و مرکز آمار طی سال‌های ۶۵ تا ۷۵، کار خود را به پیش برده‌اند. ایشان از داده‌های سری زمانی استفاده کرده‌اند.

کیاالحسینی (۱۳۸۷) در مقاله «نقش زکات فطره در فقرزدایی» زکات فطره را به عنوان یکی از واجبات مالی به عنوان منبعی برای رفع فقر مطرح کرده است. در این تحقیق ضمن طرح بحث‌های فقهی مربوط به زکات، با توجه به اطلاعات موجود، مبلغ ریالی زکات فطره در سطح خانوارهای شهری و روستایی در هر دهک درآمدی و همچنین در سطح ملی برای دوره زمانی ۱۳۷۰-۱۳۸۰ برآورد شده است. در این مقاله با توجه به آمار دهک‌هایی که زیر خط فقر قرار دارند مبالغ زکات فطره کشور برای دو جامعه روستایی و شهری کشور در سطح خانوار و ملی محاسبه شده است و سرانجام با در نظر گرفتن نتیجه‌های مربوط به شکاف فقر، مقایسه‌ای بین مبلغ زکات فطره با شکاف فقر در سطح کشور انجام پذیرفته است. نتیجه‌ها از آن حاکی است که در فاصله زمانی پیش گفته مبالغ زکات بالقوه برای فقرزدایی کافی نبوده و باید از ابزارهای دیگری مثل زکات مال، خمس و دیگر پرداخت‌ها یاری جست.

موسایی (۱۳۸۷) به بررسی نقش خمس در رفع فقر مردم شهر شال قزوین می‌پردازد. ایشان اعتقاد دارد که هر چند فعالیت‌های زیادی در جهت کاهش فقر در ایران صورت گرفته، اما نتیجه امر قابل قبول نبوده است. لذا ایشان اعتقاد دارد که باید از ظرفیت‌های بومی در جهت رفع فقر استفاده نماییم که یکی از این ظرفیت‌ها، مسأله خمس است. ایشان در یک تحقیق میدانی، میزان ظرفیت بالقوه خمس شهرستان مذکور را مورد محاسبه قرار داده و به این نتیجه رسیده است که نه تنها خمس می‌تواند به رفع فقر کمک نماید، بلکه می‌تواند خط فقر را تا ۶۰ درصد بهبود دهد.

کاشیان (۱۳۸۹) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود تحت عنوان «آزمون بسندگی زکات و خمس در تأمین حداقل معیشت خانوارهای نیازمند در اقتصاد ایران» برای یک دوره ۸ ساله (از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۷) بسندگی زکات و خمس را در تأمین حداقل معیشت خانواده‌های نیازمند و رفع فقر مورد آزمون قرار داده است. در آن تحقیق به منظور بررسی فرضیه (کفایت زکات با فرض انحصار آن در موارد نه‌گانه) با استفاده از روش آماری، به محاسبه ظرفیت بالقوه زکات، زکات فطره و خمس در اقتصاد ایران پرداخته شده است.

عسگری و کاشیان (۱۳۹۰) در تحقیقی تحت عنوان «برآورد ظرفیت بالقوه خمس و مقایسه آن با درآمدهای مالیاتی در اقتصاد ایران طی سال‌های ۸۰ تا ۸۷»، به بررسی امکان استفاده از خمس و زکات به عنوان جانشین و یا مکملی برای مالیات با استفاده از دو روش شبیه‌سازی خرد و روش کلان در اقتصاد ایران پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان داده است که طی این دوره ظرفیت بالقوه خمس از درآمد مالیاتی بالفعل بیشتر بوده است.

۲. منابع خمس

به طور کلی دونظریه در بین فقهای شیعه وجود دارد:

الف. نظریه مشهور: موارد تعلق خمس را هفت مورد استقراء کرده‌اند

اموالی که خمس بر آنها واجب است به طور کلی تحت عنوان عام غنیمت گنجانده می‌شوند یعنی اگر مالی به انسان به نحو غنیمت برسد باید خمس آن را در مصارفی خاص صرف نماید. فقهای شیعه با توجه به معنای لغوی غنیمت در آیه شریفه خمس و به استناد روایات و اجماع موارد تعلق خمس را تا هفت مورد استقراء کرده‌اند که عبارتند از: غنایم جنگی، معدن، گنج،

غوص، درآمد کسب، زمینی که ذمی از مسلمان بخرد، مال حلال مخلوط به حرام. (شیخ طوسی، شیخ مفید، شهید اول)

ب. نظریه غیر مشهور: موارد تعلق خمس را پنج مورد استقراء کرده اند

گروهی از فقها «مال مخلوط به حرام» و «زمینی که کافر ذمی از مسلمان بخرد» از موارد خمس نیاورده‌اند و پنج مورد از موارد هفت‌گانه را ذکر کرده‌اند. مانند سید مرتضی علم الهدی (۱۴۱۵ق، ج ۱، ص ۱۵۵)، ابن زهره (۲۷۶ق، ص ۵۰۷)، ابن حمزه (۴۰۸ق، ج ۱، ص ۷۱۸)، سلارین عبد العزیز دیلمی (۴۰۴ق، ج ۱، ص ۵۸۱).

در مقام بیان متعلقات خمس، اموال مورد تعلق خمس عبارتند از:

- ۱- غنائم جنگی: مال‌ها و ثروت‌هایی که در جنگ با کافران متجاوز، آنان که هیچ پیمانی با مسلمانان ندارند و در پناه حکومت اسلامی نمی‌زیند، یا گردنکشان علیه حاکم اسلامی و... بدست می‌آید اگر با اذن امام انجام گرفته‌باشد.
- ۲- معادن: معدن‌های طلا، نقره، آهن، سرب، مس، روی و گوگرد و ... اگر آنچه استخراج شده بیست دینار باشد.
- ۳- کنز: گنج‌ها و دفینه‌هایی که از دل زمین بدست می‌آیند اگر بیش از بیست دینار باشد.
- ۴- الغوص: آنچه غواصان از ژرفای دریاها بیرون می‌آورند: مروارید و مرجان و ... اگر ارزش آن به یک دینار برسد.
- ۵- مال مخلوط به حرام: مال حلال آمیخته به حرام اگر اندازه حرام، روشن نباشد و مالک آن هم معلوم نباشد.
- ۶- زمینی که کافر ذمی از مسلمان بخرد.
- ۷- ارباح مکاسب (سودهای کسب): درآمدهای انسان در طول سال از داد و ستد، کشاورزی، دامداری، صنعت و....

۳. مصارف خمس

خداوند تبارک و تعالی در آیه ۴۱ سوره مبارکه انفال می‌فرماید: «وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»؛ «و بدانید که هرچه غنیمت گرفتید، یک پنجم آن برای خدا و رسول و از آن خویشاوندان [اوا] و یتیمان و

بینوایان و در راه ماندگان است؛ اگر به خدا و آنچه بر بنده خود (حضرت محمد) در روز جدایی [حق از باطل] -روزی که آن دو گروه با هم روبه‌رو شدند- نازل کردیم، ایمان آورده‌اید و خدا بر همه چیزی تواناست». (تفسیر نمونه، ج ۷، ص ۱۷۱)

اولین سهم از خمس سهم خداوند متعال است و در این نکته هیچ اختلافی میان علمای شیعه وجود ندارد که باید سهم خدا را در اختیار پیامبر، که خلیفه و ولی او در میان بندگان است قرار داد و پس از پیامبر، باید آن را به دست امام معصوم که خلیفه‌ی اوست سپرد. امام نیز این سهم را در راه جلب رضای خدا مصرف می‌کند. رضای خدا، از موارد مصرف سهم خداست و از مواردی است که یقین حاصل می‌شود «سهم خدا» به خدا رسیده‌است، یا در آن چه مورد نظر خداوند متعال بوده مصرف شده است. رضای خدا همان است که معصوم تشخیص می‌دهد.

دومین سهم از خمس متعلق به رسول اوست. رساندن سهم پیامبر در زمان حیات او به آن حضرت واجب است، تا وی آن را به صلاح دید خود در راه امور رسالت یا رفع نیازها مصرف کند و مانند مالکی که در اموال شخصی خود تصرف می‌کند، در آن تصرف نماید، اگرچه پیامبر به عنوان رسالت آن را مالک می‌شود. پس از ارتحال وی، واجب است سهم او به امام معصوم داده شود تا او به مثابه رسول و همانند او در آن سهم تصرف نماید.

سومین سهم از خمس متعلق به ذی‌القربی است. (مراد از ذی‌القربی امام معصوم، است یا امام معصوم بارزترین مصداق آن است). پرداختن سهم ذی‌القربی به پیامبر در زمان حیات او واجب است، تا بر اساس آیه‌ی شریفه «وَأْتِ ذِي الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ...» (اسراء ۲۶) حق آنان را ادا، و یا بین ایشان تقسیم کند. پس از ارتحال پیامبر، واجب است سهم ذی‌القربی به امام معصوم (ع)، به عنوان جانشین پیامبر، پرداخت شود تا صلاح دید خود در آن تصرف کند؛ اگر معتقد باشیم که منظور از ذی‌القربی، همان امام معصوم بوده، یا امام معصوم مصداق بارز آن باشد.

از مطالب بالا روشن می‌شود که باید سهام سه‌گانه‌ی خدا و پیامبر و ذی‌القربی، پس از وفات پیامبر، به امام معصوم داده شود تا در آن تصرف کند و در راه‌های آن که عبارتند از: رضای خدا، رسالت پیامبر و امامت خود می‌باشد، به مصرف برساند. این سهام سه‌گانه به سهم امام معروف است. هر چند امام (ع) به عنوان ولیّ الله و جانشین رسول و وصیّ او، آن را تملک می‌کند، اما هر گونه که صلاح بدانند در آن تصرف می‌نماید.

دسته چهارم که از خمس سهم می‌برند یتیمان هستند. در لغت به معنای از دست دادن پدر است. یتیم کسی است که پدرش فوت کرده باشد و او یتیم است تا وقتی که به بلوغ برسد و وقتی که بالغ شد اسم یتیم بودن از او برداشته می‌شود و جمع آن ایتام و یتامی است. در

اصطلاح در این جا به سیدی که پدر خود را از دست داده و به بلوغ نرسیده است را می گویند و از نظر فقهی مهجور پنداشته شده و اموال و دارایی هایش به دست ولی او سپرده می شود و طبق آیه خمس و روایات وارده سهمی از خمس می برد.

دسته پنجمی که خداوند از خمس برایشان سهمی قرار داده مساکین هستند. مسکین کسی است که چیزی (مالی) برای او نیست و گفته شده به کسی گویند که چیزی (مالی) نداشته باشد که با آن عیال و خانواده خود را کفالت کند. می گویند مسکین به کسی گفته می شود که چیزی (مالی) نداشته باشد و آن بلیغ تر از فقر است. در اصطلاح مسکین در این جا به سیدی گفته می شود که مال و اموالی که با آن هزینه زندگی را تأمین کند نداشته باشد و طبق آیهی خمس و روایات وارده سهمی از خمس را می برد.

دسته ششم از مستحقان شش گانه خمس ابن السبیل می باشند. ابن السبیل مسافری است که از راه جا مانده است و می خواهد به وطن خویش برگردد ولی هزینه ای که او را بدان جا برساند را ندارد و برای او در صدقات سهمی است. ابن السبیل مسافری است که از منزل خود دور افتاده است، به خاطر رفت و آمد زیاد سبیل نسبت داده شده است. در اصطلاح در این جا به سیدی که در طول مسافرت به خاطر از دست دادن هزینه سفر از ادامه راه باز مانده است و محتاج هزینه ای است که او را به خانه ی خود برساند که طبق آیهی خمس و روایات وارده سهمی از خمس را می برد.

۴. حق الاماره بودن خمس

پیش فرض تحقیق حاضر این بوده است که حاکم اسلامی در هر زمان حق جمع آوری خمس را دارد. یعنی در زمان غیبت نیز فقیهی که بر جامعه مسلمین حکومت می کند می تواند به جمع آوری خمس بپردازد. (طبق نظر امام خمینی)

تمام خمس اختصاص به امارت و ولایت و حکومت اسلامی است. مقدار مازاد بر مخارج سالانه سادات که به خود حاکم برمی گردد برای رفع گرفتاری ها و مشکلات دولت و حکومت اسلامی می باشد و بیان تقسیم سهم سادات بین اصناف سه گانه در آیه خمس فقط از باب بیان مصرف بوده و این که این سه گروه از اهل بیت می توانند از خمس ارتزاق کنند همانند زکات که مصارف آن بیان شده لکن حکم آن با ولی امر است. امام خمینی در کتاب البیع (امام خمینی، ۱۳۶۴، ج ۲، ص ۴۹۵)، منتظری در کتاب الخمس و الانفال و هاشمی شاهرودی در کتاب الخمس بر این نظرند. مشروح نظر امام خمینی به این صورت است که ایشان هنگام تبیین ادله

حکومت اسلامی و ولایت فقیه در کتاب البیع تصریح کرده اند که خمس برای تأمین بودجه دولت اسلامی تشریح شده و هرگز این واجب تنها برای رفع نیاز سادات نبوده است. از دیدگاه امام (ره) خمس برای رفع تمام مشکلاتی است که رهبر حکومت اسلامی با آن روبه‌روست و از جمله رفع نیاز سادات.

خلاصه کلام، هرکس در معنای آیه و روایات، دقت و اندیشه کند، در می‌یابد که همه سهم‌های خمس، از بیت‌المال است و حاکم، حق تصرف در آن را دارد و از نظر حاکم، که مصلحت مسلمانان را در نظر دارد، گریزی نیست. حاکم، باید از سهم سادات، زندگی سه گروه یاد شده را بر حسب تشخیص خود، برآورد.

حضرت امام، در این گفتار، بردو نکته، اشاره دارد:

۱. خمس حق حاکم و در اختیار حکومت اسلامی است.
۲. این حکم، در باره همه خمس جریان دارد، نه نیمی از آن که سهم امام باشد منتهی، حاکم، باید نیازهای گروه‌های سه‌گانه را برآورد.

مبنای امام خمینی یکی از مبانی اساسی است که بسیاری از فروع فقہی ریشه در آن دارد و مسایل فراوانی در باب کیفیت صرف و جوهات، و از آن جمله خمس بر آن استوار است. ایشان معتقدند مجموعه خمس همچون زکات و انفال ملک هیچ‌کس نیست، نه ملک شخص امام است و نه ملک منصب او، بلکه متعلق به بیت‌المال است و امام و والی تنها ولایت بر تصرف آن را دارند. حتی سهم سادات نیز ملک آنان نیست، بلکه از آن بیت‌المال است، منتها والی موظف است گروه‌های سه‌گانه سادات؛ یعنی یتامی، مساکین و ابن‌السبیل را تأمین کند و بر حسب صلاح‌دید خود بقیه آن را در مسیر مصالح مسلمین به مصرف رساند. آنچه که پیش فرض این تحقیق است، همین نظریه اخیر است.

۵. محاسبه ظرفیت بالقوه خمس در اقتصاد ایران طی سال‌های ۸۰ تا ۸۹

در این قسمت درآمد بالقوه خمس را در اقتصاد ایران طی سال‌های ۸۰ تا ۸۷ برآورد میکنیم. همان‌طور که گفته شد فقهای شیعه موارد تعلق خمس را تا هفت مورد (این مسأله در باب الخمس تمامی کتب فقہی آمده است) استقراء کرده‌اند که عبارتند از: غنائم جنگی، معدن، گنج، غوص، درآمد کسب، زمینی که ذمی از مسلمان بخرد، مال حلال مخلوط به حرام.

در مورد غنائم جنگی باید گفت در شرایط فعلی جنگ‌هایی مانند صدر اسلام وجود ندارد و از طرفی آماری در این رابطه وجود ندارد، لذا نمی‌توانیم به محاسبه آن بپردازیم. مضافاً بر این‌که در سال‌های مورد مطالعه ما جنگی صورت نپذیرفته که نیاز به محاسبه درآمدهای ناشی از خمس غنائم جنگی داشته باشیم.

خداوند متعال بخشی از نیاز فقرا را در معادن قرار داده است و دستور شده که یک پنجم از درآمدهای حاصل از استخراج معدن را در راه فقرا و موارد مصرف خمس بکار گرفته شود. مقدار خمس موارد سوم، چهارم و هفتم (یعنی گنج، غوص و مال مخلوط به حرام) بسیار نادر بوده و یا آمار دقیق و حتی تقریبی از مقادیر آنها وجود ندارد. مورد ششم نیز در حال حاضر موضوعیت ندارد چرا که از پشتوانه‌های قانونی و اجرایی مناسبی برخوردار نمی‌باشد. بنابراین با توجه به ناچیز بودن مقدار خمس در بعضی از موارد هفتگانه فوق‌الذکر و به دلیل عدم امکان دسترسی به اطلاعات آماری در بعضی دیگر، برای بحث تجربی تنها مورد پنجم یعنی خمس درآمد کسب شده یا ارباح مکاسب و نیز خمس مورد دوم یعنی خمس معادن را مورد مطالعه و پژوهش قرار می‌دهیم.

۱-۵. برآورد پایه خمس

در ادبیات مالی اقتصاد، روش‌های متفاوتی برای تخمین مالیات کشور و اثرات درآمدی آن وجود دارد که ما از این روش‌ها برای برآورد پایه خمس و خمس در ایران استفاده می‌کنیم. اهم این روش‌ها عبارتند از: روش مدل‌های کلان اقتصادی، مدل‌های سری زمانی، و مدل‌های شبیه سازی خرد.

برای برآورد درآمد بالقوه خمس، از روش مدل‌های کلان اقتصادی استفاده می‌کنیم. با در اختیار داشتن و محاسبه متغیرهای عمده یعنی تولید ناخالص ملی، استهلاک سرمایه ثابت بخش خصوصی، درآمدهای دولت و هزینه مصرفی بخش خصوصی می‌توان پایه خمس را برای هر سال محاسبه کرد و با محاسبه پایه خمس و ضرب آن در نرخ نهائی خمس (۰/۲) مقدار خمس کشور در هر سال بدست می‌آید. نماد ریاضی روابط بالا به صورت زیر است: (کیاالحسینی، ۱۳۸۰)

$$Y_d = GNP - (IPK + IRE + GR) \quad (1)$$

در رابطه بالا به ترتیب Y_d درآمد قابل تصرف بخش خصوصی (خانوارها)، (GNP) تولید ناخالص ملی به قیمت بازار، (IPK)^۱ سود احتسابی، (IRE)^۲ اجاره احتسابی و (GR)^۳ مجموع درآمدهای دولت است. برای به دست آوردن پایه خمس نیز از رابطه زیر استفاده می‌کنیم:

$$BK = Y_d - C \quad (۲)$$

که در این رابطه (BK)^۴ پایه خمس، (Y_d) درآمد قابل تصرف بخش خصوصی و (C) هزینه‌های معفو باب خمس بخش خصوصی است.

حال برای محاسبه خمس خواهیم داشت:

$$K = ۰/۲ \quad (BK) \quad (۳)$$

که در آن (K) نشان دهنده خمس لازم الاداء در هر سال است. ارقام مربوط به روابط بالا در این جدول آمده است و در ستون آخر می‌توان درآمدهای بالقوه خمس را مشاهده کرد.

1. Profit
2. Renting
3. Government Revenue
4. Base Of Khoms

جدول شماره ۱: حسابداری ملی مربوط به پایه خمس و بدهی خمس (به

(ارقام به میلیارد ریال)

سال	تولید ناخالص ملی	کسر می شود			درآمد قابل تصرف بخش خصوصی	کسر می شود			
		اجاره اجتناسی ^۱	سود اجتناسی ^۲	هزینه مصرفی دولت		هزینه مصرفی بخش خصوصی	هزینه مصرفی بخش خصوصی	پایه خمس	بدهی خمس
۱۳۸۰	۶۷۳۱۹۱	-	-	۹۷۲۷۱	۵۷۵۹۲۰	۴۱۶۱۷۲	۴۵۴۳۹	۱۱۴۳۰۹	۲۲۸۶۲
۱۳۸۱	۹۰۷۳۴۴	-	-	۱۲۴۹۱۱	۷۸۲۴۳۳	۵۱۲۴۸۶	۵۸۹۴۷	۲۱۱۰۰۰	۴۲۲۰۰
۱۳۸۲	۱۱۱۶۴۶۰	-	-	۱۵۲۵۵۲	۹۶۳۹۰۸	۶۰۸۸۰۱	۶۷۹۰۳	۲۸۷۲۰۴	۵۷۴۴۱
۱۳۸۳	۱۴۴۲۰۵۶	-	-	۱۸۲۳۵۱	۱۲۵۹۷۰۵	۷۸۹۱۶۲	۸۰۰۹۱	۳۹۰۴۵۲	۷۸۰۹۰
۱۳۸۴	۱۸۰۳۴۰۵	-	-	۲۵۰۵۷۱	۱۵۵۲۸۳۴	۹۳۳۳۹۴	۸۹۶۳۹	۵۲۹۸۰۱	۱۰۵۹۶۰
۱۳۸۵	۲۱۹۸۴۵۰	-	-	۳۰۶۰۸۷	۱۸۹۲۲۶۳	۱۱۳۵۰۰۰	۹۶۱۶۷	۶۶۱۰۹۶	۱۳۲۲۱۹
۱۳۸۶	۲۸۲۵۵۱۶	-	-	۳۲۵۱۷۴	۲۵۰۰۳۴۲	۱۴۲۷۶۲۱	۱۱۷۸۴۸	۹۵۴۸۷۳	۱۹۰۹۷۵
۱۳۸۷	۳۳۳۳۲۳۵	-	-	۳۸۴۹۳۲	۲۹۴۸۳۰۳	۱۷۵۳۳۶۵	۱۳۹۲۱۶	۱۰۵۵۷۲۲	۲۱۱۱۴۴
۱۳۸۸	۳۵۴۳۵۷۴	-	-	۴۶۳۹۵۸	۳۰۷۹۶۱۶	۱۹۸۵۴۲۳	۱۶۹۷۷۴	۹۲۴۴۱۹	۱۸۴۸۸۴
۱۳۸۹	۴۳۰۰۵۳۱	-	-	۵۳۵۹۲۲	۳۷۶۴۶۰۹	۲۳۵۴۸۱۴	۲۰۱۴۳۹	۱۲۰۸۳۵۶	۲۴۱۶۷۱

مأخذ: مرکز آمار ایران، سالنامه آماری کشور، سالهای ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۹

۲-۵. برآورد خمس معادن

اگر از معدن طلا، نقره، سرب، مس، آهن، نفت، ذغال سنگ، فیروزه، عقیق، زاج، نمک و معدن‌های دیگر چیزی به دست آورد، در صورتیکه به مقدار نصاب باشد، باید خمس آن را بدهد. (امام خمینی (ره) ۱۳۶۴، ج ۲، مسأله ۱۷۹۸) نصاب معدن بنا بر احتیاط ۱۰۵ مثقال معمولی نقره یا ۱۵ مثقال معمولی طلاست، یعنی اگر قیمت چیزی را که از معدن بیرون آورده، بعد از کم کردن مخارجی که برای آن کرده به ۱۰۵ مثقال نقره یا ۱۵ مثقال طلا برسد، بنا بر احتیاط واجب باید خمس آن را بدهد. (امام خمینی (ره) ۱۳۶۴، ج ۲، مسأله ۱۷۹۹) استفاده ای را که از معدن برده، اگر قیمت آن به ۱۰۵ مثقال نقره یا ۱۵ مثقال طلا نرسد، خمس آن در صورتی لازم

۱. آمار آن در هزینه مصرفی وجود دارد.

۲. آمار آن در حساب های ملی وجود ندارد.

است که به تنهایی یا با منفعت‌های دیگر کسب او از مخارج سالش زیاد بیاید. (امام خمینی (ره) ۱۳۶۴، ج ۲، مساله ۱۸۰۰)

نکته‌ای را که در اینجا باید به آن توجه کرد این است که ارزش افزوده خمس باید به حد نصاب برسد و پس از کسر مخارج لازم است که خمس پرداخت شود. به عبارت دیگر ۲۰ درصد از ارزش افزوده معادن باید صرف خمس شود.

برای اقتصاد ایران، تعلق خمس بر معادن منوط به مالکیت خصوصی معادن است لکن بر اساس قانون اساسی و نظر بسیاری از فقهاء، معادن از جمله انفال بوده و در مالکیت دولت و حاکمیت است لذا مثل بخش نفت خمس بر آن واجب نمی‌باشد. لکن نفت به دلیل استراتژیک بودن آن در مالکیت دولت باقی مانده ولی در معادن گرچه مالکیت آن از آن حاکمیت است لکن استفاده آن به صورت اجاره یا قراردادهای دیگر به بخش خصوصی واگذار شده است بنابراین کل معادن را مشمول خمس در نظر می‌گیریم.

در جدول ۳-۱۶ با وارد کردن میزان دریافتی، پرداختی و ارزش افزوده استخراج از معادن، خمس آنها را مورد محاسبه قرار داده‌ایم.

جدول شماره ۲: ارزش افزوده و ارزش پرداختی‌ها و دریافتی‌های معادن در حال بهره برداری (ارقام به میلیون ریال)

سال	ارزش افزوده	پرداختی	دریافتی	خمس
۱۳۸۰	۴۶۱۸۰۵۰	۱۲۵۴۷۹۱	۵۸۷۲۸۴۱	۹۲۳۶۱۰
۱۳۸۱	۵۰۶۰۴۲۵	۱۶۲۷۱۳۲	۶۶۸۷۵۵۸	۱۰۱۲۰۸۵
۱۳۸۲	۵۷۷۲۰۵۱	۲۳۷۲۷۷۹	۸۱۴۴۸۳۰	۱۱۵۴۴۱۰
۱۳۸۳	۹۶۵۰۸۲۵	۲۹۹۴۲۹۳	۱۲۶۶۴۵۱۱۸	۱۹۳۰۱۶۵
۱۳۸۴	۱۳۵۰۲۶۰۲	۳۶۱۵۸۰۷	۱۷۱۴۵۴۰۷	۲۷۰۰۵۲۰
۱۳۸۵	۱۶۶۶۶۰۶۰	۶۳۴۵۰۳۵	۱۳۰۱۱۰۹۵	۳۳۳۳۲۱۲
۱۳۸۶	۲۲۲۱۰۲۲۹	۷۴۸۸۵۳۰	۲۹۶۹۸۷۵۹	۴۴۴۲۰۴۶
۱۳۸۷	۲۷۷۵۴۴۰۰	۸۶۳۲۰۲۵	۳۶۳۸۶۴۲۴	۵۵۵۰۸۸۰
۱۳۸۸	۲۶۶۶۲۷۶۴	۹۹۲۶۴۲۷	۳۶۵۸۹۱۹۱	۵۳۳۲۵۵۳
۱۳۸۹	۳۸۷۳۶۸۷۳	۱۲۲۳۴۱۲۵	۵۰۹۷۰۹۹۸	۷۷۴۷۳۷۵

مأخذ: مرکز آمار ایران، پرداختی‌ها، دریافتی‌ها و ارزش افزوده بخش معدن از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۹

همان طوری که مشاهده شد در این قسمت به محاسبه ظرفیت بالقوه خمس در اقتصاد ایران طی سال‌های ۸۰ تا ۸۹ پرداختیم و مشاهده کردیم که از بین هفت گزینه تعلق خمس، تنها دو مورد آن یعنی خمس ارباح مکاسب و خمس معادن هستند که اولاً دارای ارزش بالایی هستند و ثانیاً قابل محاسبه هستند و سایر انواع خمس مانند خمس غواصی، گنج و امثال ذلک ناچیز و در برخی از موارد غیرقابل محاسبه هستند. با محاسباتی که تاکنون صورت گرفته است، نتیجه را می‌توان در جدول زیر بصورت خلاصه نشان داد.

جدول شماره ۳: ظرفیت بالقوه خمس در اقتصاد ایران طی سال‌های ۸۰ تا ۸۹
(ارقام به میلیارد ریال)

سال	خمس ارباح مکاسب	خمس معادن	جمع
۱۳۸۰	۲۳۰۹۸	۹۲۳	۲۴۰۲۱
۱۳۸۱	۴۲۲۶۱	۱۰۱۲	۴۳۲۷۳
۱۳۸۲	۵۷۷۰۹	۱۱۵۴	۵۸۸۶۳
۱۳۸۳	۷۸۰۸۵	۱۹۳۰	۸۰۰۱۵
۱۳۸۴	۱۰۵۹۵۵	۲۷۰۰	۱۰۸۶۵۵
۱۳۸۵	۱۳۶۲۴۵	۳۳۳۳	۱۳۹۵۷۸
۱۳۸۶	۱۸۳۲۸۷	۴۴۴۲	۱۸۷۷۲۹
۱۳۸۷	۲۱۱۱۴۶	۵۵۵۰	۲۱۶۶۹۶
۱۳۸۸	۱۸۵۳۱۱	۵۳۳۲	۱۹۰۶۴۳
۱۳۸۹	۱۲۷۶۷۳	۷۷۴۷	۱۳۵۴۲۰

مأخذ: خلاصه‌ای از محاسبات صورت گرفته در طول فصل

۶. اسلام و سطح حداقل معیشت

اسلام خمس و زکات را بر مبنای این فلسفه که مالک واقعی ثروت، خداست و اینکه مالکیت صرفاً به انسان‌ها سپرده شده است تا از آن ثروتی که به دست آورده اند استفاده کنند، وضع کرده است. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: «وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَحْلِفِينَ فِيهِ»؛ «و از آن مال که به وراثت به شما رسانده است، انفاق کنید.»

اسلام برای افزایش ثروت افراد با توجه به رفاه کل جامعه مقررات خاصی تعیین کرده است. تمام مخلوقات آفریده‌های خداوند و او روزی دهنده آنان است و به سبب این علت است که به

مؤمنان دستور می‌دهد تا مراقب نیازمندان و فقرا باشند. از این دیدگاه کلی خمس و زکات برای از بین بردن فقر واجب شده است. در مبانی اسلامی یکی از مسایل که بدان بسیار تأکید شده است، سطح زندگی برای توده‌ها است. به این معنا که در جامعه همه افراد حق برخورداری از نعمت‌ها را دارند و کسی نمی‌تواند این حق را فقط به اغنیا بدهد و فقرا را از این حق محروم سازد.

با نگاه به رویکرد پیامبر در صدر اسلام و دوران خلافت حضرت امیرالمؤمنین (ع) می‌توان دریافت که اولاً جامعه اسلامی سعی و تلاش زیادی را به خرج می‌دهد تا بتواند امکان برخورداری همگان از نعمت‌ها را فراهم سازد و حتی محروم‌ترین افراد در جامعه نیز به اندازه کافی از نعمت‌ها برخورداری داشته باشند. و ثانیاً تمرکز اصلی حکومت اسلامی بر نیازهای اصلی افراد بوده است که در احادیث به غذای مناسب، آب سالم و خانه‌ای در شأن اشاره شده است و در برخی احادیث، برخی دیگر از نیازهای اصلی افراد مانند همسر اختیار کردن و به حج رفتن را مطرح می‌کند تا فضای جامعه را به سمت آرامش و کسب و کار سوق دهند.

در اسلام وظیفه خطیر تأمین حداقل معیشت، در مرحله اول به عهده سرپرست خانوار گذاشته شده است تا با کسب روزی حلال، نیازهای خود و خانواده خود را تأمین کند، در مرحله بعد چنانچه به هر دلیلی از تأمین حداقل کفاف زندگی معذور ماند، این وظیفه دولت است که نیازهای خانوار را برآورده سازد. البته حکومت اسلامی ابتدا باید زمینه کسب و کار و اشتغال جامعه را فراهم سازد تا خانواده‌ها را در تأمین حداقل معاش خود یاری سازد. در مراحل بعدی به یاری خانوارهای نیازمند و جا مانده از حداقل کفاف خود، از طریق کمک‌های نقدی مستقیم با استفاده از درآمدهای دولتی بپردازد.

۷. برآورد منابع لازم برای تأمین حداقل معیشت مورد نظر در اسلام

در این قسمت می‌خواهیم با توجه به آمارهای موجود منابع لازم برای تأمین حداقل معیشت مورد نظر را برای سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۹ بررسی نماییم. اسلام به دنبال آن است که سطح یکسانی از زندگی را برای همه افراد فراهم کند و افرادی که فقیر هستند بتوانند خود را به متوسط جامعه برسانند. لذا آنقدر باید به افراد فقیر داد تا علاوه بر آنکه غنی می‌شوند، سطح زندگی آنها به سطح متوسط جامعه نزدیک شود. برای محاسبه منابع لازم در جهت هدف مذکور از آمار متوسط هزینه سالانه برآوردی هر دهک درآمدی در سطح کشور طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۹ استفاده می‌کنیم.

جدول شماره ۴: متوسط هزینه سالانه برآوردی هر دهک درآمدی در سطح کشور طی

سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۹

ارقام به میلیارد ریال

سال دهک ک	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹
اول	۱۰۹ ۱۰۳۴۰	۱۶۶ ۱۱۸۲۸	۱۷۸ ۱۴۲۱۰	۱۳۴ ۱۹۳۸۴	۱۰۳ ۲۲۶۰۹	۲۸۰۴۳۰۸	۳۴۶۸۸۴	۴۴۶۶۴۹۱	۴۹۳۵۴۰۱	۶۱۳۵۰۰۷
دوم	۱۲۱ ۱۸۹۷۲	۱۴۶ ۲۲۱۱۴	۱۱۳ ۲۶۴۵۹	۱۳۷ ۳۵۶۳۹	۱۱۴ ۴۱۵۳۵	۵۱۳۰۷۵۱	۶۳۹۸۸۵۱	۸۰۴۳۴۶۹	۸۹۴۴۰۶۸	۱۱۰۱۷۴۵
سوم	۱۵۴ ۲۴۵۱۱	۱۶۵ ۲۸۹۷۱	۱۵۷ ۳۴۵۷۹	۱۴۱ ۴۶۰۷۰	۱۸۴ ۵۲۹۱۳	۶۶۵۲۳۰۷۱	۸۲۹۹۵	۱۰۳۳۳۴۰۹	۱۱۵۷۳۴۰۸	۱۴۱۱۰۵۱ ۷
چهارم	۱۳۳ ۲۹۰۳۵	۱۴۷ ۳۴۵۷۱/۷	۱۲۷ ۴۱۲۱۱	۱۱۶ ۵۴۵۰۲	۱۲۶ ۶۲۸۳۷	۷۸۸۴۷۵۷	۹۸۵۱۶۹۶	۱۲۱۸۸۲۰۲	۱۳۶۶۳۹۰۴	۱۶۵۶۴۵۱ ۹
پنجم	۱۸۶ ۳۲۹۱۲	۱۷۳ ۲۹۲۷۱	۱۵۹ ۴۶۸۹۵	۱۸۱ ۶۱۸۹۰	۱۰۴ ۷۲۵۳۳	۸۹۲۸۵۰۱۳	۱۱۱۸۲۱۵	۱۳۷۵۹۰۰۶	۱۵۴۷۴۳۰۱	۱۸۷۱۱۷۷ ۲
ششم	۱۷۵ ۳۶۶۰۵	۱۴۸ ۴۴۰۵۷	۱۵۶ ۵۲۴۴۴	۱۸۴ ۶۸۸۴۴	۸۰۷۱۷/۳	۹۹۵۹۶۰۹۳	۱۳۴۵۰۰۸	۱۵۳۵۲۰۰	۱۷۲۲۰۰۲	۲۰۷۵۶۷۷ ۴
هفتم	۱۹۹ ۴۱۵۴۴	۱۵۰۲۸۶/۱	۱۹۶ ۵۹۷۵۲	۱۸۴ ۷۸۱۴۵	۹۱۷۶۶۱۰۶	۱۱۲۹۲۶۸	۱۴۱۵۹۸۳	۱۷۲۶۰۳۰۳	۱۹۴۸۲۹۸	۲۳۴۱۵۲۷ ۷
هشتم	۱۰۵ ۴۹۳۰۰	۱۶۱ ۶۰۰۵۷	۱۳۷ ۷۱۳۳۴/۶	۱۰۸۸۵۰ ۹۳۶۶۲	۱۷ ۱۰۸۸۵۰	۱۳۴۰۵۳۰۴	۱۶۸۲۶۵۸	۲۰۳۶۱۰۷	۲۳۰۸۲۱۶	۲۷۵۸۱۹۷
نهم	۱۷۷ ۶۶۱۱۷	۱۴۷ ۷۹۱۴۳	۱۸۴ ۹۳۸۵۸	۱۲۰۸۲۶ ۱۲۰۸۲۶	۱۳ ۱۴۲۰۹۹	۱۷۴۶۷۱۸	۲۱۹۸۴۱۷	۲۶۲۲۵۸۰	۲۹۹۵۷۲۰۳	۳۵۵۵۷۴۷ ۹
دهم	۱۴ ۱۵۴۲۷۰	۱ ۲۰۱۰۳۰	۱۷ ۲۳۵۹۶۶	۲۹۱۲۸۶	۱۳ ۳۴۵۱۷۱	۴۲۲۲۸۰۹	۵۳۷۴۰۸۴	۶۱۲۶۲۸۴	۷۱۱۸۶۱۵	۸۱۷۷۴۵۰۳ ۳

براساس روابط ۱۳ و ۱۶ و نیز نتایج حاصل از جدول ۳-۲

با فرض اینکه متوسط جامعه را دهک پنجم درآمدی تشکیل می‌دهد، جدول زیر منابع لازم برای رسانیدن دهک‌های اول، دوم، سوم و چهارم به سطح زندگی دهک پنجم را نشان می‌دهد.

جدول ۵: برآورد منابع لازم برای اجرای حالت چهارم طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۹
(ارقام به میلیارد ریال)

سال ک	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹
هزینه دهک اول	۱۰۳۴۰۰۹	۱۱۸۲۸۶۶	۱۴۲۱۰۷۸	۱۹۳۸۴۰۳ ۴	۲۲۶۰۹۰۳	۲۸۰۴۲۰۸	۳۴۶۸۶۰۸ ۴	۴۴۶۶۴۹۱	۴۹۳۵۴۰۱	۶۱۳۵۰۰۷
هزینه دهک دوم	۱۸۹۷۲۰۱	۲۲۱۱۴۰۴	۲۶۴۵۹۰۳	۳۵۶۳۹۰۳ ۷	۴۱۵۳۵۰۴	۵۱۳۰۷۰۵	۶۳۹۸۸۰۵ ۱	۸۰۴۳۴۰۶	۸۹۴۴۰۰۸	۱۱۰۱۷۴۵
هزینه دهک سوم	۲۴۵۱۱۰۴	۲۸۹۷۱۰۶	۳۴۵۷۹۰۵	۴۶۰۵۷۹۰۴ ۱	۵۳۹۱۳۰۸ ۴	۶۶۵۲۳۰۷	۸۲۹۹۵	۱۰۳۳۳۴۰۹ ۳	۱۱۵۷۳۴۰۰ ۸	۱۴۱۱۰۵۰۷
هزینه دهک چهارم	۲۹۰۳۵۰۳	۳۴۵۷۱۰۷	۴۱۳۱۱۰۷	۵۴۵۰۲۰۱۶	۶۲۸۳۷۰۲ ۶	۷۸۸۴۷۰۵	۹۸۵۱۶۰۹ ۶	۱۲۱۸۸۲۰۲ ۲	۱۳۶۶۳۹۰۴ ۹	۱۶۵۶۴۵۰۱ ۹
هزینه دهک پنجم	۳۳۹۱۲۰۸	۳۹۳۷۱۰۷	۴۶۸۹۵۰۵	۶۱۸۹۰۰۸۱	۷۲۵۳۳۰۰ ۴	۸۹۳۸۵۰۱ ۳	۱۱۱۸۲۱۰۵	۱۳۷۵۹۰۰۶ ۴	۱۵۴۷۴۳۰۱ ۴	۱۸۷۱۱۷۰۷ ۲
منابع لازم	۴۸۷۹۲	۶۰۰۰۰	۷۱۱۲۲	۹۱۹۶۷	۱۰۸۲۳۷	۱۳۲۴۱۹	۱۶۷۰۹۹	۲۰۰۰۴۶	۲۲۷۸۰۴	۲۷۰۱۹۶
درآمد خمس	۲۴۰۲۱	۴۳۲۷۳	۵۸۸۶۳	۸۰۰۱۵	۱۰۸۶۵۵	۱۳۹۵۷۸	۱۸۷۷۲۹	۲۱۶۶۹۶	۱۹۰۶۴۳	۱۳۵۴۲۰

طبق جدول فوق، مقایسه بین منابع لازم و درآمد خمس نشان می‌دهد که از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۷

درآمدهای حاصل از خمس برای رفع فقر کفایت می‌کرده است و برای مابقی سال‌ها در این بازه زمانی (۱۳۸۰-۱۳۸۹)، این درآمد کفایت نمی‌کرده است.

جمع بندی و نتیجه گیری

- نص صریح قرآن کریم و روایاتی که از ائمه اطهار(ع) درباره فلسفه وضع خمس نقل گردید، دلالت بر آن دارد که هدف خداوند متعال از وضع خمس، رفع فقر و تأمین حداقل معیشت برای خانوارهای نیازمند است.
- حق الاماره بودن خمس و در اختیار حکومت اسلامی قرار گرفتن آن می‌تواند با تشریک مساعی دستگاه‌های مسئول، گامی بزرگ در جهت طراحی و اجرای یک سیستم واحد و جامع، به منظور تحقق هر چه بیشتر مصالح اجتماعی از قبیل کاهش نابرابری، ایجاد اشتغال و افزایش تولید ملی برداشته شود.

▪ محاسبات این تحقیق نشان می‌دهد که در طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۹ درآمد بالقوه خمس در ارتقای سطح زندگی دهک‌های پایین جامعه به سطح زندگی متوسط تأثیر به‌سزایی دارد؛ اگرچه در برخی سال‌های مورد بررسی این منابع کفایت نمی‌کرد اما نمیتوان توانایی این درآمد را در رفع فقر نادیده گرفت. با این‌با این استدلال که متوسط جامعه را دهک پنجم نشان می‌دهد، منابع لازم را برای اینکه دهک‌های اول، دوم، سوم و چهارم را به سطح زندگی دهک پنجم برسانیم را مورد محاسبه قرار دادیم و نشان دادیم که از ده سال مورد مطالعه درآمد خمس تنها از سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۷ (یعنی چهار سال) برای رفع فقر کفایت می‌کرده است و برای مابقی سال‌های بازه (۱۳۸۰-۱۳۸۹)، این درآمد کفایت نمی‌کرده است. منابع مورد نیاز برای رسانیدن دهک‌ها به دهک پنجم را در نظر گرفته و درصد کفایت خمس برای رفع فقر را مورد بررسی قرار می‌دهیم. جدول زیر نشان‌دهنده درصد کفایت منابع خمس برای کاهش فقر در سال‌هایی است که درآمد خمس کمتر از منابع لازم برای رفع فقر است.

جدول ۶: درصد کفایت منابع خمس برای کاهش فقر طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۹
(ارقام به میلیارد ریال)

سال دهک	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹
منابع لازم	۴۸۷۹	۶۰۰۰	۷۱۱۲	۹۱۹۶	۱۰۸۲۳	۱۳۲۴۱	۱۶۷۰۹	۲۰۰۰۴	۲۲۷۸۰	۲۷۰۱۹
درآمدخمس	۲۴۰۲	۴۳۲۷	۵۸۸۶	۸۰۰۱	۱۰۸۶۵	۱۳۹۵۷	۱۸۷۷۲	۲۱۶۶۹	۱۹۰۶۴	۱۳۵۴۲
درصد کفایت خمس	۴۹.۲	۷۲.۱	۸۲.۷۶	۸۷.۰۰	بیش از صد	بیش از صد	بیش از صد	بیش از صد	۸۳.۶۸	۵۰.۱۱

بنابراین محاسبات صورت گرفته حاکی از آن است که خمس توانایی رفع بیش از نیمی از فقر در ایران را دارد.

▪ پرداخت وجوهات واجب چون خمس میتواند در افزایش کیفیت خدمات موجود در جامعه علاوه بر کمیت آن مؤثر باشد تا وضعیت زندگی طبقه نیازمند جامعه را متناسب با رشد توانمندی‌های متمولین جامعه افزایش دهد، یعنی به‌طور اتوماتیک پویایی طبقه بالای

جامعه که معمولاً نسبت به طبقه میانی و پایین، وسیع و سریع تر است، به طبقات پایین تر منتقل نماید و خود، مایه تعادل و مانع شکاف طبقاتی بیشتر گردد.

■ با فرض به اینکه خمس از درآمدهای دولت است و حاکم جامعه اسلامی این اختیار را دارد که در هر جایی که صلاح ببیند به مالیات گذاری بپردازد و نیازهای جامعه اسلامی را برطرف نماید، اگر درآمد خمس به هر دلیلی برای رفع فقر کفایت نکند، حاکم جامعه اسلامی می تواند با مالیات گذاری و یا استفاده از سایر درآمدهای حکومت اسلامی مانند انفال، جزیه، فیه و خراج نیازهای فقرا را بر طرف سازد.

منابع

۱. امام خمینی، ۱۳۶۴، رساله توضیح المسائل، نشر طاهری، ج ۲.
۲. انصاری، محمد جواد و دیگران، (۱۳۷۸)، درآمدی بر مبانی اقتصاد خرد با نگرش اسلامی، تهران، انتشارات سمت.
۳. تریک، راجر، (۱۳۸۶)، فهم علم اجتماعی، تهران، انتشارات نی.
۴. دادگر، یدالله، باقری، مجتبی، (۱۳۸۶)، حد فقر شریعت، فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۲۵.
۵. عسگری، محمد مهدی، کاشیان، عبدالمحمد، (۱۳۹۰)، برآورد ظرفیت بالقوه خمس و مقایسه آن با درآمدهای مالیاتی در اقتصاد ایران طی سالهای ۱۳۸۷-۱۳۸۰، راهبرد یاس، شماره ۲۷.
۶. علامه طباطبایی، محمد حسین، (۱۳۷۴)، تفسیر المیزان، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ج ۹.
۷. علامه فیض کاشانی، (۱۴۰۶)، وافی، اصفهان، مکتبه الامام امیرالمومنین علی علیه السلام العامه، ج ۲.
۸. کاشانی، فیض الله، (۱۳۰۰)، تفسیر منهج الصادقین، تهران، انتشارات علمیه اسلامی، ج ۴.
۹. کاشیان، عبدالمحمد، (۱۳۸۹)، آزمون بسندگی زکات و خمس در تامین حداقل معیشت خانوارهای نیازمند در اقتصاد ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (ع).
۱۰. کیا الحسینی، سیدضیالدین، (۱۳۸۷)، نقش زکات فطره در فقر زدایی، مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۳۱.
۱۱. کیا الحسینی، سیدضیالدین، (۱۳۷۷)، زکات در قرآن و برآورد تابع آن در ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مفید.
۱۲. کیا الحسینی، سید ضیالدین، (۱۳۸۰)، برآورد خمس ارباح مکاسب به عنوان یکی از منابع مالی اسلامی تامین اجتماعی، فصل نامه تامین اجتماعی، شماره نهم .

۱۳. کیاالحسینی، سید ضیال‌الدین، (۱۳۸۸)، عوامل موثر بر هزینه های مذهبی دهک های درآمدی، مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۳۵.
۱۴. گیلک حکیم آبادی، محمد تقی، (۱۳۷۹)، امکان جایگزینی مالیات بر درآمد و خمس و تبیین آثار آن بر برخی متغیرهای اقتصاد کلان، پایان نامه دکتری، دانشگاه تهران.
۱۵. مطهری، مرتضی، (۱۳۸۵)، تعلیم و تربیت در اسلام، قم، انتشارات صدرا.
۱۶. معلوف، لویس، محدث، ابراهیم، (۱۹۸۴)، ترجمه المنجد، تهران.
۱۷. موسایی، میثم، (۱۳۸۶)، تاثیر اعتقاد به منع اسراف در مخارج مصرفی (مطالعه موردی شهر یزد)، مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۲۶.
۱۸. موسایی، میثم، (۱۳۸۷)، بررسی نقش خمس در رفع فقر (مطالعه موردی شهر شال قزوین)، مجله راهبرد یاس، شماره ۱۶.
۱۹. هاشمی شاهرودی، محمود، کتاب الخمس، قم، موسسه دائرالمعارف فقه الاسلامی بر مذهب اهل بیت علیه السلام، ج ۱.
۲۰. ابن ابی الحدید (شارع)، عبدالحمید، شرح نهج البلاغه، قم، کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره).
۲۱. ابن ادریس، محمد بن احمد، (قرن ۶)، السرایر، قم، موسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعه المدرسین بقم.
۲۲. ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۷۶)، امالی شیخ صدوق، تهران، کتابچی، ج ۱.
۲۳. ابن براج، عبدالعزیز، (۱۴۰۶ق)، المهذب، قم، ج ۱.
۲۴. ابن حمزه، محمد بن علی، (۱۴۰۸)، الوسيله الی نیل الفضیله، قم، کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، ج ۱.
۲۵. ابن زهره، حمزه بن علی، (۱۲۷۶ق)، الغنیه، تهران.
۲۶. ابن فارس، احمد بن فارس، (۱۴۰۴)، معجم مقاییس الغه، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ج ۴.
۲۷. الانصاری القرطبی، ابی عبدالله محمد بن احمد، (۱۹۶۵م)، الجامع الاحکام القرآن، دارالاحیاء التراث العربی.
۲۸. انصاری، مرتضی بن محمد بن امین، (۱۲۸۱-۱۲۱۴هـ)، کتاب الخمس، قم، کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
۲۹. الجزیری، عبدالرحمن، (۱۹۴۱-۱۸۸۲)، کتاب الفقه علی المذاهب الاربعه، ج ۱.

۳۰. الحرالعاملی، محمدبن حسن، (قرن ۱۱)، وسایل الشیعه التحصیل مسایل الشریعه، تهران، مکتبه اسلامیة.
۳۱. حکیم، محسن، (۱۴۰۰ق)، مستمسک العروة الوثقی، قم، ج ۲.
۳۲. سلار دیلمی، حمزه بن عبدالعزیز، (۱۴۰۴ق)، المراسم فی الفقه الامامی، قم، منشورات الحرمین، ج ۱.
۳۳. شهید اول، محمدبن مکی، (قرن ۸)، اللمعة دمشقیة فی فقه الامامیه، بیروت، الدار الاسلامیه-دارالتراث.
۳۴. شیخ صدوق، محمدبن الحسین ابن بابویه القمی، (۱۴۰۸)، علل الشرایع، الجز الثانی، بیروت، موسسه الاعلمی.
۳۵. شیخ طوسی، ابی جعفر محمدبن حسن، (۵۷۴۸ه)، النهایه فی مجرد الفقه والفتاوی، ج ۱.
۳۶. شیخ طوسی، محمدبن حسن، (۵۴۴۹ه)، التبیان، بیروت، دارالاحیاء، ج ۵.
۳۷. شیخ مفید، محمدبن محمد، (۵۴۱۳ه)، المقنعه، قم، موسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعه المدرسین بقم، ج ۱.
۳۸. صاحب جواهر، محمدبن حسن بن باقر، (۲۶۶ق)، جواهر الکلام، موسی طهرانی.
۳۹. صدر، محمد باقر، (۱۳۷۵)، اقتصادنا، قم، مکتب الاعلام الاسلامی.
۴۰. الطباطبایی الیزدی، سید محمد کاظم، العروة الوثقی، قم، موسسه نشر اسلامی، ج ۵.
۴۱. طبرسی، فضل بن حسن، (قرن ۶)، مجمع البیان فی التفسیر القرآن، تهران، ج ۴.
۴۲. الطوسی، محمدبن حسن، (۱۴۰۱)، تهذیب الاحکام فی شرح المقنعه، بیروت، دارالتعارف.
۴۳. طوسی، محمدبن حسن، (۱۴۳۰)، الاقتصاد فیما یجب علی العباد، قم.
۴۴. طوسی، محمدبن حسن، (قرن ۵)، الخلاف، قم، جامعه المدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات الاسلامی، ج ۲ و ۶.
۴۵. طوسی، محمدبن حسن، (قرن ۵)، المبسوط فی فقه الامامیه، تهران، المکتبه المرتضویه الاحیاء الآثار الجعفریه.
۴۶. طوسی، محمدبن حسن، الجمل والعقود فی العبادات، مشهد، موسسه نشر دانشگاه مشهد.
۴۷. عسگری، مرتضی، (۱۹۱۴م)، مرآه العقول مقدمه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ج ۲.
۴۸. علامه حلی، حسن بن یوسف، (قرن ۸)، مختلف الشیعه، قم، موسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعه المدرسین بقم، ج ۳.

۴۹. علم الهدی، علی بن حسین، (۱۴۱۵ق)، الانتصار، قم، موسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعه المدرسین بقم، ج ۱.
۵۰. فاضل مقداد، عبدالله، (۱۳۴۲ش)، کنز العرفان فی فقه القرآن، تهران، ج ۱.
۵۱. کاشانی، فتح الله بن شکرالله، (قرن ۱۰)، تفسیر کبیر منهج الصادقین فی الزام المخالفین، تهران، علمی، ج ۴.
۵۲. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۶۹)، اصول کافی، تهران، کتابفروشی علمیه اسلامیة.
۵۳. مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار، بیروت، موسسه الوفاء، ج ۴.
۵۴. محمدی ری شهری، محمد، (۱۴۲۱)، موسسه الامام علی بن ابی طالب فی الکتاب والسنة بمساعدة محمد کاظم طباطبایی و محمود طباطبایی، قم، دار الحدیث.
۵۵. المنتظری، حسینعلی، (۱۴۲۱ق)، الخمس، قم، منشورات دارالفکر.
۵۶. منسوب به امام رضا(ع)، فقه الرضا، موسسه آل البيت (ع) الاحیا اتراث.
۵۷. موسوی خوانساری، احمد، (قرن ۷)، جامع المدارک فی شرح المختصر النافع، تهران، مکتبه الصدوق، ج ۵.
58. Sen A, Living Standard, London, Oxford Economic Paper, New Series, Vol 36, PP:74-90.
59. Sen A, 1981, poverty & Famines, London, Oxford, Oxford University Press.
60. M Ahmad, 1979, social justice in islam, institute of Islamic culture.
61. NS Shirazi, 1995, Determinants of poverty in pakistan, Pakistan economic and social review.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شروېشگاه علوم انساني و مطالعات فرهنگي
پرتال جامع علوم انساني